

BYMÆRSK OG GÆST

By, marsk og geest 29

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget 2017

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier.

Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Bo Ejstrud, Flemming Just,
Claus Feveile, Morten Søvsø.

Layout: KIRK & HOLM

Tryk: Rosendahls

Copyright: 2017 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene 1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse bogudgivelser og trykkeriet se *By, marsk og geest* 10, 1998.

ISBN 978-87-89827-63-5
ISSN 0905-5649

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Indhold

Martin Egelund Poulsen

Bebyggelse og landbrug i overgangsperioden mellem yngre stenalder og ældre bronzealder – betragtninger fra et sydjysk indlandsområde s. 05

Settlement and agriculture in the transition of the Late Neolithic and Early Bronze Age – observations from a southern Jutland inland region s. 29

Lars Grundvad og Maria Knudsen

Fæstedskatten – dynastisk guldsmedekunst i 900-årenes Danmark s. 30

The Fæsted hoard – Dynastic goldsmith production from 10th century Denmark s. 49

Claus Feveile

Ombukkede knivskedebeslag af blik s. 50
Folded scabbard chapes of sheet metal s. 120

Bebyggelse og landbrug i overgangsperioden mellem yngre stenalder og ældre bronzealder

– betragtninger fra et sydjysk indlandsområde

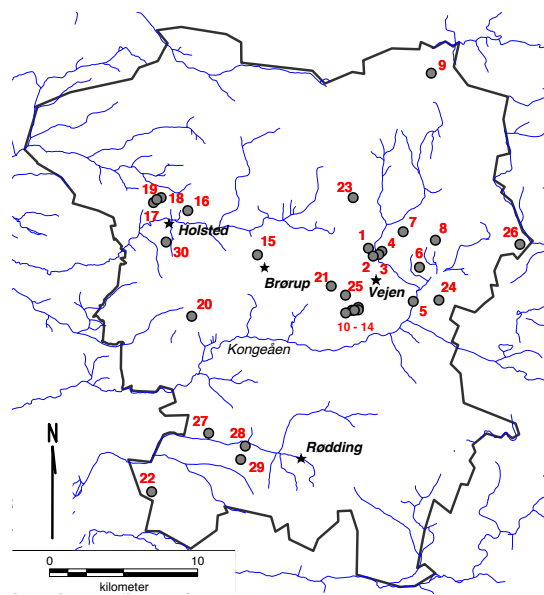
Af Martin Egelund Poulsen

Fra midten af senneolitikum og frem til slutningen af ældre bronzealder (ca. 2000–1100 f.Kr.) øges bebyggelsestætheden i Syddjylland, hvilket sker samtidigt med en intensivering i agerbruget. I tidens huse findes en overflod af agerbrugsrelaterede levn, der imidlertid overskygger indtrykket af husdyrholdet, som optræder langt mere sparsomt på bopladserne. Arkæobotaniske analyser har påvist overraskende ligheder i indretningen af de sene toskibede og tidlige treskibede langhuse. Dette indbyder til en nytolkning af den omdiskuterede ændring i arkitekturen, der får sit gennembrud omkring 1500 f.Kr. Indførelsen af den treskibede byggeskik skal ses som et vigtigt led i monumentaliseringsprocessen, der kulminerer i ældre bronzealder.

I indenfor de seneste tre årtier er der foretaget en række omfattende arkæologiske undersøgelser i Vejen kommune, som ligger centralt i det sydlige Jylland og dækker 814 km² (fig. 1). Fra det lille lokalområde er der i skrivende stund fremkommet 137 hustomter fra senneolitikum og ældre bronzealder (2350–1100 f.Kr.), hvilket nødvendiggør en samlet redegørelse for de udviklingstræk, der kan læses i det store husmateriale. Denne artikel omhandler bebyggelsesudviklingen fra midten af senneolitikum og frem mod slutningen af ældre bronzealder (ca. 2000–1200 f.Kr.), for langt de fleste huse hører hjemme i dette begivenhedsrige tidsrum¹.

Vi ser blandt andet et sammenfald mellem en intensivering i agerbruget og en større bebyggelsestæthed i løbet af senneolitikum, og nogle langhuse vokser markant i størrelsen, hvilket kulminerer i ældre bronzealder. I denne periode dukker de første huse med båseskillerum op. Alligevel er husdyrholdets betydning mere uklar, for dyrenes levn påtræffes langt sjældnere i forhold til de mange agerbrugsrelaterede fund, som blandt andet repræsenteres af forkullede kornkerner, skubbekværnsten, flintsegl og ardspor. I denne forbindelse kan der stilles spørgsmålstegn ved, om staldindretning overhovedet var en af årsagerne til indførelsen af den treskibede byggeskik,

som for alvor bryder igennem omkring 1500 f.Kr. Den nye arkitektur bør tolkes ud fra et monumentalt perspektiv frem for indretningsmæssige forklaringer, da den treskibede tradition får sit endelige gennembrud samtidigt med, at husene placeres højere og mere kommunikativt centralt i landskabet. Desuden får vægkonstruktionen en større robusthedsgrad og bliver dermed enormt tømmerkrævende – et ressourceforbrug, der omfangsmæssigt kan sammenlignes med byggeriet af de samtidige gravhøje af græs- og lyngtørv (Holst 2013b; Holst et al. 2013). Funktions- og indretningsmæssigt er der snarere kontinuitet mellem de sene toskibede og tidlige treskibede langhuse. Disse betragtninger, som hviler på det store og relativt nyudgravede sydjyske husmateriale, er i flere tilfælde også repræsentative for andre dele af det nuværende Danmark og Norden.

Moderne byggeprojekter og forhistorisk bebyggelse

Siden 2005 har en voldsom kommunal byggeaktivitet fundet sted i Vejen kommune.

Fig. 1.

Lokalområdet i fokus – Vejen kommune i det sydjyske indland. Til venstre ses lokaliteterne med hustomter fra senneolitikum og ældre bronzealder.
 1. Stavnsbjerg III. 2. Mariasminde III. 3. Vestervang VII. 4. Vestervang V. 5. Lundgård III. 6. Langkærgård. 7. Revsinggård. 8. Havgårdslund. 9. Margrethenborg. 10. Kongeengen. 11. Kongehøj II. 12. Kongehøj III. 13. Mannehøjgård IV. 14. Mannehøjgård I. 15. Tuesbøl. 16. Guldagergård. 17. Nørre Holsted. 18. Nørregård VIII. 19. Nørregård IV. 20. Føvling I. 21. Birkely. 22. Kamp Grusgrav. 23. Læborg III. 24. Roved I. 25. Øster Skibelundvej. 26. Vartenberg. 27. Lille Tornumgård II. 28. Hygum Gammelmark II. 29. Hygum Gammelmark I. 30. Sønder Holsted IV.
 Grafik: Scott R. Dollar, Museet på Sønderskov.

The study area – Vejen Municipality located in central southern Jutland. To the left, a map showing the location of Late Neolithic and Early Bronze Age settlements with house remains.

Der er etableret nye boligkvarterer, store industrigrunde, råstofvindingspladser og vejanlæg. Men byggeriet startede allerede så småt i begyndelsen af 1990'erne, da E20-motorvejen mellem Kolding og Esbjerg skulle etableres. Her dukkede de første husfund fra senneolitikum og bronzealderen op (Rindel 1992 & 1993). De omfattende entreprenørprojekter har ofte resulteret i gennemførelsen af meget store og sammenhængende fladeafdækninger på flere hektar².

De moderne byggeprojekter er ofte foregået på højtliggende sandplateauer, som også blev favoriseret til bosættelse i sen yngre stenalder og bronzealder (Grundvad & Poulsen 2013; Poulsen & Dollar 2015). Indtil videre er der fremkommet 137 hustomter fra senneolitikum og ældre bronzealder, og de er fordelt på 30 lokaliteter (se appendiks). De største fladeafdækninger rummer levn fra begge perioder. Der har således ofte været pladskontinuitet fra senneolitikum og op gennem bronzealderen på de sandede højdedrag (Grundvad et al. 2015; Poulsen 2013b & 2014a).

Landskabet i det sydjyske indland

Det centrale Sydjylland er karakteriseret af stor landskabsmæssig variation. Der er tale om et geologisk grænseområde, hvor den kuperede ungmoræne i øst møder det gamle istidslandskab i vest med sine sanddominerede bakkeøer og hedesletter. Området rummer en mangfoldighed af potentielle land- og vandfærdselsårer, hvilket understreges af gravhøjslinierne i landskabet (S.Aa. Knudsen 2006). Åsystemerne og de forhistoriske landeveje danner et forgrenet netværk, der giver området karakter af et kommunikativt knudepunkt, hvilket kan forklare den markante tilstedeværelse af forhistorisk bebyggelse (Becker-Christensen 1981, s. 73 ff.).

På de sandede højdedrag anes en udvikling gennem det aktuelle tidsrum, hvor husene eller gårdene i senneolitikum og ældre bronzealder periode I (SN og ÆBA I, 2350–1500 f.Kr.) er placeret på let skrånede terræn – orienteret mod de omgivende lavninger med engarealer, søer og vandløb. De nye treskibede langhuse fra bronzealderens anden periode (ÆBA II, 1500–1300 f.Kr.) rykker derimod gerne op på toppen af højdedragene (Grundvad et al. 2015; Poulsen & Dollar 2015 – et eksempel er vist nedenfor på fig. 2). Tendensen genkendes desuden på andre lokaliteter i Sydskandinavien (f.eks. Björhem & Staaf 2006, s. 151ff.).

Fra ekstensiv til intensiv bebyggelse

De ældste husfund fra Vejen kommune stammer fra enkeltgravskulturens slutfase (overgravstid, 2500–2350 f.Kr.), men de er blot repræsenteret af to små forsænkede hustomter (T.R. Knudsen 2012; Poulsen 2013b). Lige nord for kommunen kendes to hustomter af samme type fra overgravstid ved Vorbasse (Hvass 1978; 1986). Fra senneolitikums tidlige del kendes der umiddelbart kun ét C14-dateret husfund fra det centrale Sydjylland, som igen er repræsenteret af en lille forsænkning (K42 fra Mannehøjgård IV; Poulsen 2013a). Dog rummer mindst fem andre forsænkede huse ornamentet keramik, der klart må tilskrives SN I (Tuesbøl-husene ved Brørup udgør det klareste eksempel, se appendiks). Fra overgangen mellem SN I og II foreligger C14-dateringsmæssigt en halv snes huse. I SN II og ÆBA I forøges husantallet tydeligvis markant, for der kendes mindst 65 eksempler fra tidsrummet mellem ca. 2000 og 1500 f.Kr. ifølge C14-dateringerne og/eller keramikken. Udviklingen fortsætter ind i ÆBA II-III (1500–1100 f.Kr.), hvor der foreligger 55 huse fra lokalområdet (se appendiks).

Fig. 2.

Eksempel på højtliggende, treskibet bulvægshus fra ældre bronzealder ved Kamp Grusgrav nær Fæsted i Sønder Hygum sogn. Bygningen har været 30 m lang og 8 m bred. De tagbærende stolpesæt er markeret med landmålerstokke (og en person i forgrunden), mens vægstolperne er vist med orange småflag. Set fra øst. Foto: Museet på Sønderkov.

A three-aisled longhouse with bole-walls from the Early Bronze Age, situated on a sandy plateau at Kamp near Fæsted in Sønder Hygum parish. The building was 30 m long and 8 m wide. The roof-bearing postholes are marked with sticks in red and white, and the wall-posts are marked with orange flags. Seen from the east.

Dette skitserede udviklingsforløb med en øget bebyggelsesintensitet bygger på AMS C14-dateringer, keramikfund og hustypologi. Her skal det understreges, at der er tale om et overordnet billede, da kun 57 af hustomterne fra SN og ÆBA indtil videre er kulstof-14 dateret, og der er kildekritiske problemer ved flere af dateringerne. Men genstande fra forsænkninger, gruber og stolpehuller antyder klart, at ovenstående udviklingsforløb er reelt. De forsænkede hustomter rummer som regel store keramikmængder, og her dominerer husholdningskar af den meget grove, letbrændte og tykvæggede type, der hører hjemme i senneolitikums senere del og tidlig ældre bronzealder. Derudover er den overordnede hustypologi for Sydsandinavien anvendelig, da vi efterhånden har kendskab til et omfattende husmateriale fra SN og ÆBA (f.eks. Artursson 2005a; Bech & Olsen 2013; Ethelberg 2000; Nielsen 1998; Sarauw 2006) samt de regionale forskelle, der hersker indenfor tidsrummet i det sydsandinaviske område (se nedenfor).

Den større husmængde fra midten og slutningen af senneolitikum må afspejle en ændring i bosættelsesmønsteret. Billedet må tolkes som øget permanent i bebyggelsen, og dermed er en større bofasthed opstået i forhold til mønsteret med få og spredte huse, der kan aflæses i bebyggelsen fra enkeltgravstid og begyndelsen af senneolitikum. Dette må igen være resultat af forandringer i landbruget.

Agerbrugsintensivering

Agerbruget bliver generelt mere komplekst og stabilt i løbet af senneolitikum over store dele af Norden (Diihoff 2005; Robinson 2003), og indenfor de senere år er dette blevet endnu tydeligere i det nuværende Danmark (Andreasen 2009; Jensen, P.M. 2013; Møbjerg et al. 2007). Agerbruget stabiliseres, da man nu satser på mere end én kornsort på hver lokalitet. Her reduceres krisetilstanden ved fejlslagne høste, for hvis én afgrøde svigter, kan andre tage over og dermed sikre årets økonomiske

grundlag. I denne forbindelse er der også større mulighed for at erhverve overskud af kornproduktionen³.

Hvor den nøgne byg ser ud til at være helt dominerende i enkeltgravskulturen, får emmer- og speltveden øget betydning i senneolitikum og opnår samme popularitet som nøgenbyggen (Andreasen 2009: 17; Thastrup 2015). Desuden indgår brødhveden og den avnklædte byg også i dyrkningen på bestemte lokaliteter. At den sidstnævnte kornsort dyrkes allerede i senneolitikum, er en nykendelse (Jensen 2013, s. 14).

Den senneolitiske agerbrugsintensivering fortsætter op i ældre bronzealder, og tilsyneladende bliver agerbruget endnu mere komplekst og veludviklet (Andreasen 2009, s. 22). Markkruddplanter udgør nu et langt større indslag i kornfundene, hvilket tyder på større markpermanens og dermed gødskning af agrene. Mængden af ukrudt stiger nemlig betydeligt, hvis marken tilføres animalsk gødning (Møbjerg et al. 2007, s. 30).

Men gødsningen i ældre bronzealder er næppe et helt nyt fænomen, for både emmer- og speltveden samt den avnklædte byg er meget næringskrævende (Engelmark 1992; Møbjerg et al. 2007, s. 36 ff.). Med bebyggelsernes placering på de magre sandjorder er det nærmest indlysende, at der var behov for jordforbedrende midler allerede i senneolitikum.

Den tættere bebyggelse sammenfalder tidsmæssigt med agerbrugsintensiveringen, hvilket næppe er tilfældigt, da et stabilt landbrug gerne hænger sammen med større permanent i bosættelsesstrukturen. I det følgende træder vi indenfor i husene, hvor der startes med hustypen, som har

forsænkede gulve med flere agerbrugsrelaterede levn.

Husene med de forsænkede gulve

En klassisk jysk hustype i senneolitikum og bronzealderens første periode er det klejnt midtsulehus med nedgravet gulv, der også hører under betegnelsen „Myrhøj-typen”. Det handler om lette konstruktioner med beskedne dimensioner, der ofte kun målte 10-20 m i længden og 4-6 m i bredden (Dollar 2013). Hustypens bygninger er opdelt i to hovedrum – som regel en vestdel med boligafdeling og en forsænket østdel, som blandt andet blev anvendt til forrådsopbevaring. I Vejen kommune er hustypen repræsenteret ved ikke mindre end 55 eksempler.

En tidligere tolkning af hustypen har været indrettet på, at østdelene var stalde, hvor neddybningerne blev dannet ved gentagne udmugninger af dyrenes efterladenskaber (Nielsen 2000, s. 50). Med andre ord skulle forsænkningerne være opstået ved slid. I dag er der næppe tvivl om, at gulvdelene blev gravet bevidst, for de kan have markante dybder på over en halv meter, ligesom stolpehuller og forskellige gruber ofte er anlagt på de neddybede gulve (Dollar 2013, s. 43; Sarauw 2007, s. 10). Man har sandsynligvis nedgravet husrummene for at opnå bestemte indeklimatiske forhold.

En anden og mere generel opfattelse er Myrhøj-typens primære relation til Nordjylland med Limfjordseggen i centrum, hvilket primært skyldes den geografiske placering af locus classicus og andre velpublicerede senneolitiske bopladser fra regionen (Jensen, j.Aa. 1973; Sarauw 2006; Simonsen 1983). Dette billede er imidlertid forkert, da hustypen nu har vist sig at være mere veludbredt i Norden. Således har vi en ligeså stor repræsentation af Myrhøj-typen

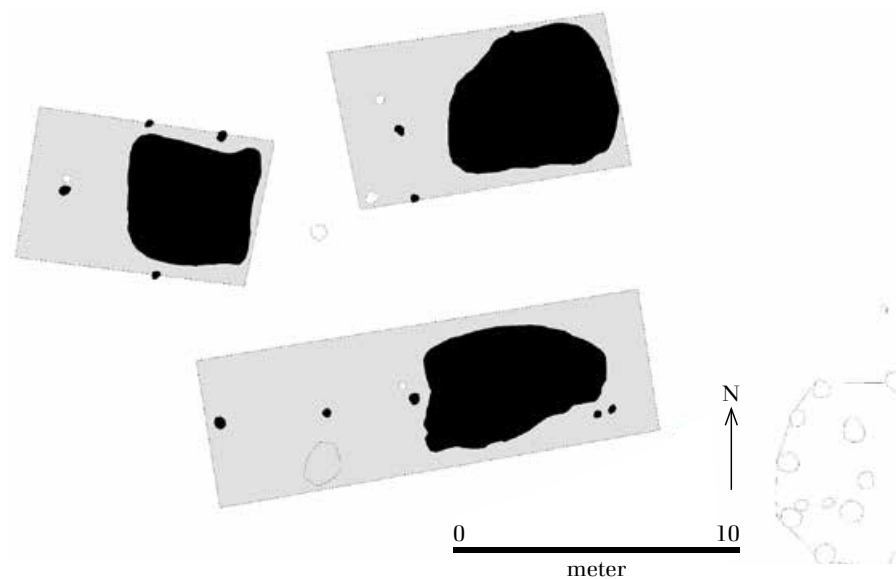

Fig. 3.

Eksempel på tre tætliggende midtsulehuse med forsænkede østdele fra Kongehøj III, som ligger syd for det nuværende Vejen og Askov. De er C14-dateret til SN II-ÆBA I, hvilket repræsenterer tidsrummet med de første klyngedannelser af huse i Sydjylland. Husansamlingerne tolkes primært som tegn på pladskontinuitet, hvor husene har afløst hinanden. Der er ikke nødvendigvis tale om flere samtidige enheder på samme begrænsede plads. Grafik: Museet på Sønderskov.

Three examples of two-aisled houses with sunken-floors from Kongehøj III, located southwest of Vejen. These houses are radiocarbon-dated to LN II – EBA I, which is the period with the earliest house clustering in southern Jutland. This is interpreted primarily as evidence for place continuity, where houses replaced one another rather than representing several contemporary houses in the same location.

i de fleste øvrige egne af Jylland – ikke mindst i Midt- og Sydjylland (Dollar 2013; Møbjerg et al. 2007). Desuden er Myrhøj-typen begyndt at vise sig på de østdanske øer (lokaliteterne er endnu upublicerede), og i det sydlige Sverige har den længe været kendt (Björhem & Säfvestad 1989; Tesch 1993; Westergaard 2009).

Hustypen med forsænket gulv er betydeligt nemmere at erkende på en udgravning i forhold til toskibede hustomter uden forsækning. De mørke plamager står visuelt ofte i stærk kontrast til den lyse undergrund, og derfor bliver Myrhøj-typen sjældnere overset i forhold til de forsænkingsløse huse, hvis stolpehuller kan være ret udvaskede. Af denne grund må husene med forsænkede gulve betegnes som en overrepræsenteret hustype (Dollar 2013, s. 45). Derfor må de områder af Norden, hvor Myrhøj-typen enten mangler eller forekommer sjældent, afspejle et nogenlunde reelt udbredelsesbillede. Eftersom den største mængde er fundet i Jylland, er der næppe tvivl om, at hustypen repræsenterer et jysk fænomen. Den må ligeledes være

opstået her engang i enkeltgravskulturen, da samtlige eksempler på Myrhøj-typen fra denne periode, som indtil videre er fundet i det nuværende Danmark, netop stammer fra Jylland (Poulsen & Dollar i tryk 2018).

De dokumenterede aktiviteter i Myrhøj-typens forsænkede gulve, der som regel er placeret i østdelen, er fremstilling og tilvirkning af flintredskaber, kornbearbejdning samt mulig tekstilfremstilling i form af vævning (Boas 1983, s. 93; Feveile & Lauridsen 2007). Når husgulvene undersøges mere minutiøst, fremgår det i flere tilfælde, at kornforråd stod opbevaret over det neddybede gulv. I forbindelse med brandtomter kan de forsænkede gulvflader være dækket af forkullede kornkerner, der danner lag på flere centimeters tykkelse (Jensen, P.M. 2013; Robinson 2000, s. 286). Fundsituationen afspejler sandsynligvis levn efter kornlagre, der var anbragt i beholdere på hylder eller et åbent loft. Der findes ofte stolpehuller på de forsænkede gulve, der er placeret på en måde, så de ikke passer ind som midtsuler eller udgør dele af skillevægge. Muligvis repræsenterer de støttelementer for øvre loftsflader (Jensen, A.V. 2012, s. 9; Poulsen 2013a, s. 28ff.). Her er det relevant at nævne et tolkningsforslag, der er fremsat omkring gulvene, som netop menes at være nedgravet for at skabe en større frihøjde, hvilket optimerer muligheden for at holde forrådet tørt (Møbjerg et al. 2007, s. 33). Den fugtskabende staldindretning har således næppe været den gældende funktion i de forsænkede rum.

Større midtsulehuse uden forsækninger

Myrhøj-typens arkitektoniske modsætninger er repræsenteret af de store midtsulehuse uden nedgravede gulvpartier, og disse bygningsværker opstår omkring midten af senneolitikum og bliver i løbet

af SN II og ÆBA I et ret almindeligt indslag på bopladserne (Artursson 2005a, s. 46; Nielsen 1998, s. 20). De største toskibede langhuse på 30-45 m i længden er dog koncentreret i den østlige del af Sydskandinavien (Brink 2013; Poulsen 2009), men efterhånden kendes der også en del storhuse længere mod vest (Grundvad et al. 2015; Poulsen 2014a, s. 44). Indenfor de seneste fem år er der fremkommet tre eksempler fra Vejen kommune, der kan betegnes som storhuse med længder på 30-32 m og bredder på 6-7 m (Grundvad et al. 2015; Poulsen 2013a & 2014a). Helt ude ved den jyske vestkyst er der ligeledes dukket monumentale midtsulehuse op indenfor de senere år (Qvistgaard 2016). Storhusene i vest er dog betydeligt mere spredtliggende i forhold til de markante huskoncentrationer, vi undertiden har set i det østlige Sydskandinavien, der i nogle tilfælde har karakter af kernebebyggelser eller landsbyer (Artursson 2005b; Gidlöf et al. 2006, s. 101; Nielsen 1999, s. 157).

Indretning i storhusene

De store langhuse har tilsyneladende ikke været radikalt anderledes i forhold til Myrhøj-typens huse, når det handler om den overordnede funktionsinddeling. Her er selve boligen igen placeret i vestdelen, hvilket ofte ses i form af ildsteder/kogegruber, og østenden kan have spor efter kornlagre (Grundvad et al. 2015, s. 57ff.). Hvad den ekstra rumplads i midten har været anvendt til, er derimod mere uklart. Nogle kvalificerede bud kan ifølge forfatteren være flere beboelser, arbejds- og lagerrum eller stald. Det sidste er endnu ikke fuldt påvist i midtsulehusene. Men den hyppige placering nær potentielle græsningsarealer, gør det plausibelt, at de større langhuse havde rum til kvægopstaldning (Fonnesbech-Sandberg et al. 1991; Grundvad et al. 2015; Poulsen 2013a).

Der er fornyligt lavet en systematisk makrofossilanalyse af et toskibet langhus på 32 x 7 m på lokaliteten Nørregård VIII ved Nørre Holsted (Andreasen 2014; Grundvad et al., 2015). Det har stået på kanten til et større vådområde og havde en markant hældning ned mod dette på halvanden meter. Storhuset er C14-dateret til ældre bronzealder periode I (Grundvad et al. 2015, s. 56) og tilhører således de sidste generationer af den toskibede byggetraditions tidsalder. Det har været opdelt i tre hovedrum, hvor det vestlige og centrale havde gruber, der må være levn efter husholdningsaktiviteter. Anlægget i midterrummet var en dyb kogestensgrube, og den østlige grube i vestrummet var fyldt med forkullede agern. Ingen kornfund var til stede i disse afdelinger, men de optrådte til gengæld i rigelige mængder i østrummet (fig. 4). De afspejler rester af kornlagre, som i dette tilfælde har bestået af rensset nøgen byg (Grundvad et al. 2015, s. 59).

Der er tidligere foretaget makrofossilanalyser af treskibede langhuse fra ældre bronzealder periode II i det sydlige Jylland, og de viser et lignende indretningsmønster (Andreasen 2011; Robinson 2000). De tidlige generationer af treskibede storhuse var ligeledes inddelt i tre hovedrum, hvor vestenden var forbeholdt selve beboelsen, mens østdelen var scene for diverse håndværksaktiviteter og lagerrum til kornforråd (Poulsen 2013b, s. 30). Centralrummets funktion er mere uklar, men i sjældne tilfælde er her påvist en staldafdeling i form af båseskillerum (Dollar & Poulsen 2015, s. 180; Poulsen & Dollar 2015, s. 12). De mindre treskibede huse fra ældre bronzealder har to hovedrum med en vestlig bolig og et østrum, hvor der igen er registreret markante koncentrationer af forkullede kornkerner (Andreasen 2011, s. 44; 2015, s. 5ff.). Indretningsmønstret afviger således

ikke væsentligt fra situationen i Myrhøj-tydens huse.

Problemet omkring husdyrholdet i senneolitikum og ældre bronzealder

Indtrykket af lighed i indretningen mellem de sene toskibede og tidlige treskibede huse rejser tvivl om de gængse forklaringer på den arkitektoniske ændring omkring 1500 f.Kr., som primært fokuserer på indretningsmæssige problemer, der løses med det nye treskibede konstruktionsprincip. Med baggrund i tesen om kvægets øgede betydning i ældre bronzealder, hvor det

Fig. 4.

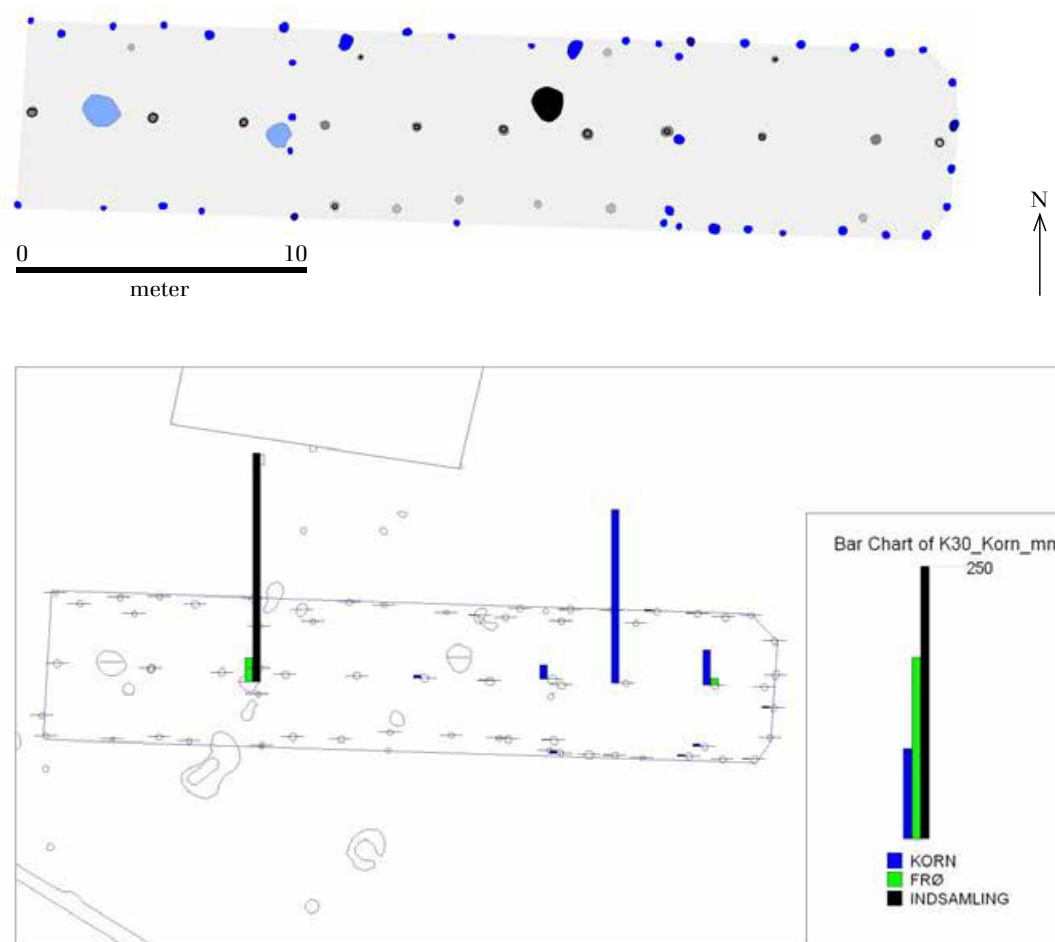
Det toskibede langhus K30 på 32 x 7 m fra Nørregård VIII ved Nørre Holsted i Sydjylland. Øverst ses den rensede husplan. Den østlige af de to lyseblå gruber i vestrummet rummede en stor mængde forkullede agern. Det sorte anlæg i centralrummet er en kogestensgrube. Nederst ses fordelingen af makrofossiler i storhuset, hvor det tydeligt fremgår, at samtlige kornfund blev gjort i husets østdel. Grafik: Museet på Sønderkov & Konserverings- og Naturvidenskabelig Afdeling ved Moesgård Museum.

The two-aisled longhouse K30 from Nørregård VIII by Nørre Holsted i southern Jutland. The length is 32 metres and the width is 7 metres. On top the cleaned house-plan is shown. The eastern light-blue pit in the western room contained a large quantity of charred acorns. The black feature in the central room is a cooking pit. The distribution of macrofossils in the longhouse is shown below, where it is apparent that all the carbonized grains were found in the eastern room.

er blevet et økonomisk og prestigebetonet værdiobjekt (Earle et al. 1998; Holst & Rasmussen 2013; Rasmussen 1999; Årlin 1999), menes den treskibede konstruktion at være tilpasset behovet for indendørs opstaldning af kvæget (Ethelberg 2000, s. 192; Kristiansen 1998). Det har opnået så høj værdi, at man nu beskytter kvæget i sit langhus som en kostbar ejendom (se evt. kritikken i Gröhn 2004, s. 313).

Der er imidlertid problemer med tolkningen, der er indrettet på en direkte sammenhæng mellem staldindretningsbehov og introduktionen af den treskibede byggeskik,

når der ses nærmere på antallet af bronzealderhuse med staldindikatorer og det generelle repræsentativitetsproblem mellem husdyrhold og agerbrug. Af de næsten 1000 treskibede huse fra bronzealderen, der efterhånden kendes fra det nuværende Danmark, har kun 20 indtil videre sikre spor efter båseskillevægge. Heraf stammer blot 8 af husene fra ældre bronzealder (Bech & Olsen 2013, s. 19ff.; appendiks). Fra Syd- og Sønderjylland kendes fire bronzealderhuse med båseskillerum (se eksempel på fig. 5), som foreløbigt repræsenterer de eneste huse fra bronzealderen med sikre staldspor i Region Syddanmark⁴.

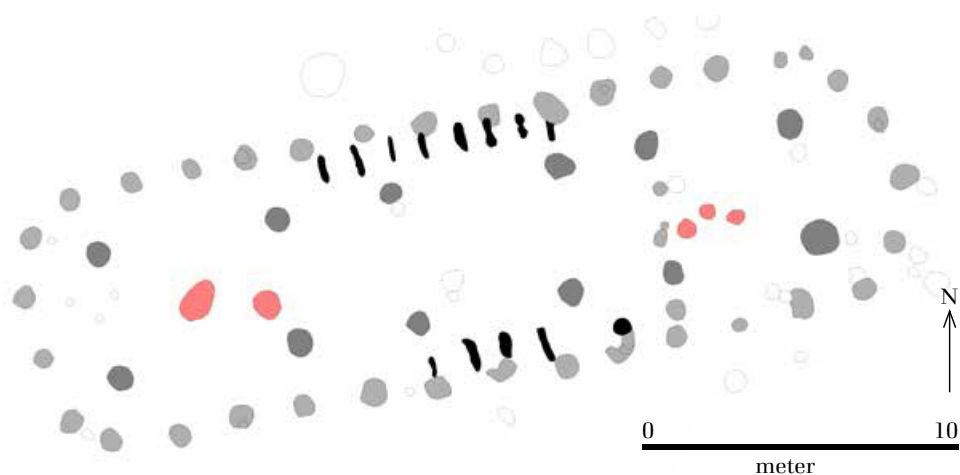

Fig. 5.

Plantegning af det treskibede bulvægshus K3 fra ældre bronzealder periode II (1500-1300 f.Kr.), der blev fundet på Kongehøj II syd for Askov/Vejen. Bygningen havde fladedimensioner på 28 x 8,3 m og rummede en staldafdeling i midten (båseskillevæggene er markeret med sort). Med rødt er kogestensgruber og trækulsholdige gruber markeret. De kan afspejle en boligafdeling i både vest- og østrummet, hvilket dog er usikkert, da anlæggene ligesåvel kan stamme fra andre bronzealderaktiviteter på det velbebyggede højdedrag. Grafik: Museet på Sønderboskov.

Plan of the three-aisled house K3 with bole-walls from the Early Bronze Age period II (1500-1300 BC) at Kongehøj II, located south-west of Vejen. The building was 28 m long and 8,3 m wide and had evidence for cattle boxes in the central room (marked in black). The red features are cooking pits/fireplaces or charcoal-filled pits. They may represent a living area in the western and the eastern room. However, this is a bit uncertain, as the pits much likely could be the remains of other activities from the Bronze Age on the well-settled sandy hill of Kongehøj.

Dermed hviler argumentet om en direkte sammenhæng mellem indstaldning og introduktionen af den treskibede byggestil på et spinkelt grundlag. Husdyrholdet bør ikke overvurderes i forhold til agerbruget, der er stærkt velrepræsenteret på nærmest samtlige bopladslokaliteter fra senneolitikum og ældre bronzealder, som det ovenfor er demonstreret. Men vi bør heller ikke konkludere det omvendte, for de agerbrugsrelaterede levn i form af kværnstenselementer, flintsegl, ardspor og forkullede kornkerner er overrepræsenterede i forhold til husdyrenes levn (Andreasen 2009, s. 32). De spinkle og lavt nedgravede båseskillevægge er som regel bortpløjet, og knoglematerialet fra slagteaffaldet bevares yderst sjældent på de sanddominerede bopladser (Poulsen & Dollar 2015, s. 14).

Det er således meget vanskeligt at vurdere forholdet mellem agerbruget og husdyrholdet i senneolitikum og bronzealderen. Derfor må det foreløbigt antages, at begge dele havde nogenlunde ensartet betydning i samfundsøkonomien – ikke kun i bronzealderen men også i senneolitikum. De toskibede langhuses omtalte placering nær de potentielle græsningsarealer, der

omgiver de sandede højdedrag, udgør i sig selv en kraftig antydning af kvægets store betydning (fig. 6). Efter forfatterens opfattelse er det blot et spørgsmål om tid, før vi finder staldindikationer i velbevarede senneolitiske langhuse. Faktisk kendes der et toskibet eksempel fra ældre bronzealder i Nordtyskland med spredte grøftanlæg ved midten, der i høj grad minder om båseskillevægge. Det handler om et langhus på 35 x 5-6 m fra lokaliteten Hesel i Ostfriesland (Schwarz 1996, s. 32).

Flere af de kornsorter, der dyrkes i senneolitikum og ældre bronzealder, kræver som nævnt næringsrig jord. Her må gødsning have været nødvendig på de sandede plateauer, hvis det antages, at agrene har ligget nær husene. Under alle omstændigheder var markerne vel næppe placeret langt udenfor bopladsområdet. Næringstilførselen på de sandede agre kunne bestå af organisk husholdningsaffald, men dyregødning er bestemt også en mulighed. Indenfor de seneste år er der udviklet en naturvidenskabelig metode, der via isotopanalyser af forkullede kornkerner kan afsløre anvendelsen af animalsk gødning på markerne, der giver sig tydeligt til kende i afgrødernes isotopsammensætning (Kanstrup 2012). I denne forbindelse er der set nærmere på det treskibede langhus K1 på 40 x 9 m fra Kongehøj II ved Vejen, som havde spor efter østgavlen og et mere blandet korndepot i centralrummet (Poulsen & Dollar 2015). Høje kvælstofværdier i det rensede korn fra østenden fortæller, at afgrøderne har groet på agre, der var velgødsket med animalske efterladenskaber. Det grovere kornlager fra midten af langhuset viste derimod ikke tegn på at stamme fra næringsberigede marker. Det har med sin sammensætning og lave kvælstofværdi mere karakter af dyrefoder (Kanstrup 2012, s. 107ff.).

Hermed er der mulighed for at synliggøre husdyrholdet i større grad og dermed nærme os en bedre forståelse af samspillet mellem agerbrug og kvægavl i senneolitikum og bronzealderen. Denne metode synes mere pålidelig i denne sammenhæng end fosfatmetoden, der rummer for mange tolknings- og dateringsmæssige usikkerheder på bopladserne (se kritikken i Bech & Olsen 2013, s. 19).

Monumentalbyggeriet og den treskibede „revolution“

Men hvad er så forklaringen på, at man helt forlader den toskibede byggeskik og traditionen med at nedgrave husgulvet i årtierne omkring 1500 f.Kr.? Svarene herpå er foreløbigt vanskelige at finde i husenes indre arealer, som gennemgangen ovenfor viser. Derfor skal her afslutningsvis skeles til de ydre og mere overordnede karakteristika, som blev nævnt i indledningen.

Alt tyder på, at der var kendskab til den treskibede konstruktion i århundrederne før ældre bronzealder periode II. Der kendes en halv snes hybrider mellem to- og treskibede huse fra Jylland (Bech & Olsen 2013, s. 15; Beck & Hansen 2012, s. 17ff.; Hertz 1997; Jensen, A.V. 2012; Poulsen & Grundvad 2015; Wincentz & Boas 2002), og vi har endda eksempler på treskibede langhuse med C14-dateringer til SN II og ÆBA I (Ethelberg 2000, s. 174; Poulsen 2014a, s. 39 – se fig. 7).

Der blev første gang gjort opmærksom på tidlige C14-dateringer af treskibede huse i starten af 1990'erne (Ethelberg 1993). To langhuse fra Højgård i det nordlige Sønderjylland blev C14-dateret til ÆBA I, hvilket førte udgraveren frem til den konklusion, at den treskibede byggeskik havde sin oprindelse i Slesvig-Holsten, og efter flere generationer spredte den sig videre til

resten af Norden (Ethelberg 1993, s. 154; 2000, s. 174). Tesen blev mødt med skepsis, og Ethelbergs C14-resultater blev afvist som fejldateringer, der var forurenede af ældre materiale (Nielsen 1998, s. 26 ff.). Det er bestemt risikabelt med naturvidenskabelige dateringsmetoder på lokaliteter, hvor flere perioder optræder. Som nævnt ligger husene fra senneolitikum og bronzealder ofte på samme pladser, men de overlapper dog sjældent hinanden, og de kan være lokaliseret på udvalgte højder i hver periode (Grundvad et al. 2015, s. 51). Således forstyrres husene ikke altid hinanden, så derfor er de naturvidenskabelige dateringsresultater ikke nødvendigvis upålidelige. Siden Højgård er der kommet flere C14-resultater, der henfører treskibede huse til SN II og ÆBA I. Der foreligger indtil videre tre eksempler fra Vejen kommune (fra lokaliteterne Kongehøj III og Nørregård VIII, Kanstrup & Heinemeier 2014a & 2014b; Poulsen 2014a, s. 39), men vi har også et fjerde eksempel fra Skelhøj ved Tobøl,

hvor et lille treskibet hus er placeret i ÆBA I (Kristiansen & Heinemeier 2013, s. 147)⁵. Derudover foreligger der eksempler fra Tromgade i Nordvestjylland (Bech & Olsen 2013, s. 15), Julievej og Harekærgård Øst i Odense på Fyn (Poul Otto Nielsen pers. medd.) samt Elinelund ved Malmö og Kvåle i Rogaland (Sarnäs & Paulsson 2001, s. 56 ff.; Soltvedt et al. 2007, s. 59ff.). Yderligere kendes et par eksempler på treskibede huse med dateringer til SN II/ÆBA I fra Holland (Fokkens 1991, s. 78).

Sammenstillet med de ovenfor nævnte hybridformer mellem to- og treskibede huse fra SN II/ÆBA I, er der grund til at antage, at der var et reelt kendskab til den nye tagbærende konstruktion længe før ÆBA II. Men her opstår imidlertid spørgsmålet, hvorfor den store forandring ikke fandt sted mindst to-tre århundreder tidligere. Her er det væsentligt at se nærmere på den kulmination, der opstår i hus- og højbyggeriet i årene omkring 1500 f.Kr. (Holst

2013a, s. 42ff.). Det er netop tidspunktet, hvor monumentaliseringsprocessen for alvor starter, og denne fortsætter tilsyneladende de næste tre århundreder fra ca. 1500-1200 f.Kr., hvilket svarer til ÆBA II og første halvdel af ÆBA III. Midt i dette tidsrum, i 1300-tallet f.Kr., ser der ud til at være særligt mange monumentale langhuse og gravhøje (Bech & Olsen 2013, s. 13; Ethelberg 2000, s. 162).

Monumentaliseringsprocessen i ældre bronzealder repræsenterer en væsentlig forøgelse af husenes og højenes antal, dimensioner og involverede ressourcemængder. I gennemsnit krævede en enkelt gravhøj 2-3 hektar græs- og hedeland, som herefter blev udpint og først regenererede efter årtier (Holst et al. 2013, s. 7ff.). Over store dele af Jylland – ikke mindst i de sanddominerede egne vest for ungmorænen – bygges nærmest samtlige langhuse fra tidsrummet omkring 1500-1200 f.Kr. i den stærkt tømmerkrævende bulvægsstil. Det antages, at omkring 150 fuldvoksne egestammer blev ofret i byggeriet af et enkelt treskibet storhus, hvilket må have resulteret i en voldsom reduktion af skovarealerne (Holst et al. 2013, s. 16).

Men der er tydeligvis regionale forskelle i forbindelse med intensiteten af husbyggeriets ressourcforbrug. Dette er før påpeget for Sønderjyllands vedkommende, hvor

bulvægshusene blev opført i de sandede egne vest for israndlinien, mens de mindre tømmerkrævende langhuse med spinklere vægtyper som stavvægge og lerklinede fletværksvægge blev bygget i øst på ungmorænen (Ethelberg 2000, s. 186). I Nordjylland var der tale om en anvendelse af forskellige vægkonstruktioner i de samme lokalområder, og her forekom bulvægshusene relativt sjældent (Bech & Olsen 2013, s. 13ff.). Når de endeligt optrådte, var de ofte særligt store med en markant beliggenhed i terrænet, og de rummede gerne genstande af højstatuskarakter (Earle et al. 1998, s. 19; Kristensen 2015, s. 115ff.; Nilsson 1996). Et lignende eksempel er for nyligt dukket op ved Bråtterup, som ligger i det nordøstlige Sønderjylland. Her blev der fundet en bronzebælteplade fra ÆBA II i vestenden af et langhus med bulvægge på 29 x 7,5 m,

Fig. 6.

Det store midtsulehus K30 fra Nørregård VIII set fra vest. Bemærk det markante fald ned mod lavningen, der før landskabsdræningerne bestod af et større vådområde med eng, sø og åløb. I baggrunden anes et vandhul, der er rester efter det større vådbundsareal. Foto: Museet på Sønderskov.

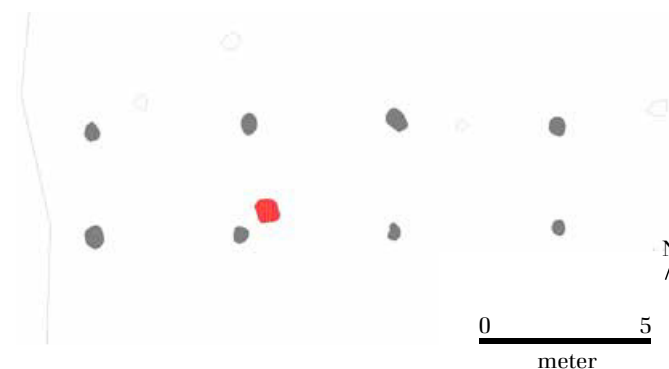
The large two-aisled longhouse K30 from Nørregård VIII, seen from the west. The building slopes gently towards the low area that represented a larger wetland with a lake, stream and meadows. In the background, a small water-hole can be seen, which represents the remains of the large wetland area that was drained during the 19th century.

Fig. 7.

Plantegning af det treskibede langhus K12 fra Kongehøj III syd for Askov/Vejen. Dateringsresultaterne fra hustomten overraskede, da tre C14-dateringer entydigt pegede på overgangen mellem SN II og ÆBA I (ca. 1800-1600 f.Kr., AAR 19298-19300). De bortpløjede spor efter langvægge og gavle tyder på, at vægforløbet var af let og spinkelt materiale. Tilsyneladende var bulvæggen endnu ikke integreret i de allertidligste treskibede bygninger. Grafik: Museet på Sønderskov.

Plan of the three-aisled longhouse K12 at Kongehøj III, located southwest of Vejen. It is radiocarbon-dated to the transition between the LN II and EBA I (ca. 1800-1600 BC). The tiny postholes in the walls and gables have disappeared by modern ploughing. In other words, it seems like the bole-wall construction were still not fully integrated in the earliest three-aisled buildings.

som lå centralt på et sandplateau, der var omgivet af flere vandløb (Riis 2015).

Det andet element i monumentaliseringsprocessen er netop oprykningen af de store langhuse og gravhøje på de mest markante punkter i landskabet, som ligger højest og/eller mest strategisk i forhold til potentielle vand- og landfærdselsårer (Nielsen 1998, s. 26). Den ovenfor nævnte storlokalitet Nørregård VIII ved Nørre Holsted i Vejen kommune er et fremragende eksempel på denne begivenhed (Grundvad et al. 2015, s. 51). Det omtalte toskibede storhus lå på skrånende grund ned mod et tidligere vådområde (fig. 5), mens to treskibede storhuse af bulvægsvarianten var placeret på sandplateauets allerhøjeste sted. Det store bopladskompleks fra Mannehøj-Kongehøj kvarteret i syddelen af det nuværende Askov og Vejen fremviste samme mønster, hvor de største langhuse fra ÆBA II dannede klynger på de højeste punkter, mens hovedparten af de mange huse af den toskibede og forsænkede type lå lavere i terrænet (Johansen & Laursen 2005; Poulsen 2014b; Poulsen & Dolla 2015, s. 6). Den omfattende bebyggelse var beliggende langs med en længere gravhøj række, der sandsynligvis afspejler en datidig landfærdselsåre (Müller 1904). I den nordlige udkant af Vejen foreligger endnu et eksempel i form af lokaliteterne Mariasmind, Stavnsbjerg og Vestervang. Her lå de store treskibede bulvægshuse igen på det allerhøjeste punkt af et sandet højedrag, som var omgivet af vandløb og vådområder (Poulsen & Grundvad 2015, s. 22; Rindel 1993, s. 23). Fra samme region kendes andre eksempler på denne monumentalisering i landskabet (Ethelberg 1993 & 2000; Poulsen 2012 & 2014c).

I ÆBA II er der således opstået et voldsomt behov for at synliggøre og markere sig i terrænet. Der må være tale om en demonstration

af rigdom og magt, da de store langhuse og gravhøje repræsenterer enorme ressourcer fra skovene og det åbne land. Det må antages, at bygningstømmer af god kvalitet har været et vigtigt værdiobjekt, som muligvis skulle skaffes langvejs fra, da store områder nok allerede var skovløse og træfattige (Holst et al. 2013, s. 17; Odgaard 1985). Den lidt tyndere befolkede ungdomsårene i øst har måske været hovedleverandør af velegnet byggetømmer fra høje og rette egestammer, for på de magre og vindblæste sandjorder i vest har egetræerne større tendens til at være krumvoksede og dermed mindre egnede til byggeriet af de store prestigebygninger, der rejstes på højderne og langs vejene.

De treskibede langhuse med bulvægskonstruktioner viser, at monumentaliseringen i ældre bronzealder var mest intensiv i de egne af Jyllands sydlige halvdel, der lå vest for den lerdominerede ungdomsårene. I Nordjylland var det treskibede bulvægshus sjældnere, og på de østdanske øer var det nærmest ukendt – selvom huse fra ældre bronzealder dog stadigvæk er en relativ sjældenhed i Østdanmark (Pedersen 1987; Runge 2012). Noget lignende gør sig tilsyneladende gældende for Sverige og Norge, hvor væggene også var betydeligt mindre robuste og tømmerkrævende (Artursson 2005a, s. 55ff.; Björhem & Säfvestad 1993; Juhl 2001, s. 46ff.).

Det er fristende at tolke bulvægshusenes primære udbredelsesområde vest for ungdomsårenen i Jyllands sydlige halvdel som en region af særlig betydning. Her har opførelsen af monumenter krævet ekstra store ressourcemængder, og her optræder nogle af de mest fornemme egekistegrave (Holst 2013a), ligesom nogle af de hidtil største langhuse netop er udgravet her (Ethelberg 2000). I SN II/ÆBA I lå de største langhuse af den toskibede type koncentreret langs

med kysterne og fjorderne i den centrale og østlige del af Sydsandinavien (Gidlöf et al. 2006; Nielsen 1999; Poulsen 2009, s. 163). Men i ÆBA II rykker de største langhuse fra de første generationer af den treskibede byggetradition vestpå til de indre egne af det sydlige Jylland. Indlandets færdselsårer får tilsyneladende større betydning, hvilket kan forklares ud fra ændrede udvekslings- og kommunikationsruter. Det sydlige Jylland havde sandsynligvis en særlig betydning på grund af de mange land- og vandfærdselsårer, som mødes i regionen, ligesom området må have udgjort en kommunikativ tærskel mellem Norden og kontinentet.

Afslutning

De forandringer i bebyggelsen og landbruget, som tilsyneladende opstår ved overgangen mellem SN I og II, kan bidrage til debatten omkring bronzealderens begyndelse. Der er efterhånden bred enighed om, at ældre bronzealder i Sydsandinavien startede tre århundreder tidligere, altså omkring 2000 f.Kr., på grund af den første regulære metalimport, byggeriet af de første storhøje og opførelsen af monumentale langhuse etc. (f.eks. Nielsen 1998 & 1999; Schiellerup 1992; Vandkilde 1996). Her kan agerbrugsintensivering og den mere permanente og tætte bebyggelse netop være et væsentligt bidrag til diskussionen. Ifølge forfatteren er der med baggrund i ovenstående gennemgang god grund til at støtte argumentationen om en tidligere begyndelse af bronzealderen i Norden til omkring 2000 f.Kr.

Den toskibede byggeskik forlades, fordi der er større mulighed for at bygge stort med den treskibede stil (Nielsen 1998, s. 25). Her kan langhusenes dimensioner i bredden og højden forøges på en mere solid facon. I denne forbindelse bliver nedgravede gulve

overflødige, da en passende frihøjde nu er opnået med den treskibede konstruktion. Det er efter forfatterens mening forkert at fokusere på rationelle indretningsmæssige problemløsninger i studiet af overgangen fra traditionen med midtsuler og nedgravede gulve til den treskibede byggeskik. For eksempel er der indtil videre få tegn på staldindretning i de tidlige generationer af treskibede langhuse. Der er således ingen grund til at antage, at skikken med indstaldning ikke var til stede i de større toskibede langhuse. Men dette konkluderes, når den arkitektoniske forandring studeres isoleret fra den samtidige kulmination i gravhøjbyggeriet. Med andre ord bør fundkategorier ikke studeres isoleret fra hinanden, da helhedsbilledet risikerer at blive for uklart.

Noter

1. En lignende artikel er for nyligt publiceret på engelsk i samleskriftet for det 13. Nordiske Bronzealdersymposium, som blev afholdt i Göteborg 2015 (Poulsen 2017). Nærværende dansksprogede artikel i *By, marsk og geest* 29 er en opdateret og mere detaljeret version om bebyggelsen fra senneolitikum og ældre bronzealder i Vejen kommune.
2. Museet på Sønderkov står bag samtlige udgravninger i lokalområdet, da Vejen kommune udgør museets arkæologiske og kulturhistoriske ansvarsområde.
3. Det er primært arkæobotanikere fra Konserverings- og Naturvidenskabelig Afdeling ved Moesgård Museum, der har nuanceret billedet af agerbruget i neolitikum og bronzealderen indenfor de seneste ti år. De har foretaget makrofossilanalyser af forkullede planterester fra en lang række danske lokaliteter, og her spiller det sydjyske materiale en

væsentlig rolle. Se de arkæobotaniske rapporter på www.moesgaardmuseum.dk: f.eks. Andreasen 2011; 2014; 2015; Jensen, P.M. 2008; 2013; Thastrup 2015).

4. Det drejer sig om to huse fra det nuværende Vejen og Askov: Kongehøj II, K3 fra ÆBA II med båseskillerum i centralrummet og Mannehøjgård I, K16 med båse i den østlige halvdel (Johansen & Laursen 2005; Poulsen 2013b, s. 34) samt det mindre velbevarede K14 fra Nørregård VIII med båseskillevægge langs den nordlige langvæg ved midten. Derudover gælder det hus I fra Brd. Gram ved Vojens i Sønderjylland. Det velkendte hus IV på 50 x 10 m fra samme lokalitet har ifølge udgraveren stolpesatte båseskillevægge i østenden (Ethelberg 2000, s. 196). Efter min overbevisning repræsenterer stolperne et mindre treskibet ÆBA-hus, der er placeret nøjagtigt oveni storhuset. Lignende tilfælde kendes fra Kongehøj II og Nørregård VIII i Vejen kommune. Indtil videre er båseskillerum for bronzealderens vedkommende altid markeret ved smalle og lave grøfter (f.eks. Bech & Olsen 2013, s. 20ff.).

5. Den lille treskibede bygning har nogenlunde samme karakter som bolighusene med kraftige vægstolper i ensartet indbyrdes afstand og med let afrundede gavle (Kristiansen & Heinemeier 2013, s. 146). Huset tolkes dog som en kultbygning tilknyttet aktiviteter i forbindelse med gravhøjen (Rasmussen 2015, s. 153), så derfor er konstruktionen ikke medtaget i denne artikels appendiks. Personligt vil jeg dog ikke afvise, at der kan være tale om et bolighus på grund af de nævnte ligheder samt den generelle tendens til, at huse og høje ligger tæt på hinanden, og i nogle tilfælde overlapper gravhøjene ligefrem hustomterne (Bokelmann 1977;

Boysen & Andersen 1983; Pedersen 1987). Med andre ord er jeg skeptisk over for Skelhøj-projektets tese om, at gravhøjene i Tobøl-Plougstrup højgruppen lå isoleret nord for Kongeåen, hvorimod bopladserne var placeret på mindre markant terræn ved åens sydside (Holst & Rasmussen 2013, s. 107; Laursen et al. 2003).

Litteratur

Andreasen, Marianne Høyem 2009: Agerbruget i enkeltgravskultur, senneolitikum og ældre bronzealder i Jylland – belyst ud fra plantemakrofossiler. *Kuml* 2009, s. 9-55.

Andreasen, Marianne Høyem 2011: *Kongehøj I og II. Makrofossilanalyser fra en røse/gravhøj fra senneolitikum/ældre bronzealder og en række hustomter fra ældre bronzealder periode II*. Rapport fra Konserverings- og Naturvidenskabelig Afdeling, nr. 3, 2011. Moesgård Museum.

Andreasen, Marianne Høyem 2014: *Nørregård VIII og IX. Makrofossilanalyser af huse, gruber og „dybe anlæg” fra senneolitikum til yngre germansk jernalder*. Rapport fra Afdeling for Konservering og Naturvidenskab nr.3, 2014. Moesgård Museum.

Andreasen, Marianne Høyem 2015: *Højgård. Arkæobotanisk analyse af makrofossiler fra ældre bronzealderhus*. Rapport fra Afdeling for Konservering og Naturvidenskab nr. 14, 2015. Moesgård Museum.

Artursson, Magnus 2005a: *Byggnadstradition. I: Per Lagerås & Bo Strömberg (red.) Bronsåldersbygd 2300-500 f.Kr.* Lund, s. 20-83.

Artursson, Magnus 2005b: *Gårds- og bebyggelsestruktur. I: Per Lagerås & Bo Strömberg (red.) Bronsåldersbygd 2300-500 f.Kr.* Lund, s. 84-159.

Bech, Jens-Henrik & Anne-Louise Haack Olsen 2013: Early Bronze Age houses from Thy, Northwest Denmark. I: Karl-Heinz Willroth (red.) *Siedlungen der Bronzezeit. Beiträge zur Siedlungsarchäologie und*

Paläoökologie des zweiten vorchristlichen Jahrtausends in Südsandinavien, Nord-deutschland und den Niederlanden. Studien zur nordeuropäischen Bronzezeit Band 1. Neumünster, s. 9-32.

Becker-Christensen, Henrik 1981: *Hærvejen i Sønderjylland – et vejhistorisk studie. Fra Kongeåen til Danevirke*. Vojens.

Björhem, Nils & Ulf Säfvestad 1989: *Fosie IV. Byggnadstradition och bosättningsmönster under senneolitikum*. Malmöfynd 5. Malmö.

Björhem, Nils & Ulf Säfvestad 1993: *Fosie IV. Bebyggelsen under brons- och järnålder*. Malmöfynd 6. Malmö.

Björhem, Nils & Björn Magnusson Staaf 2006: *Långhuslandskapet. En studie av bebyggelse och samhälle från stenålder till järnålder*. Malmöfynd 8. Malmö.

Boas, Niels Axel 1983: Egehøj. A Settlement from the Early Bronze Age in East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 2, 1983, s. 90-101.

Bokelmann, Klaus 1977: Ein bronzezeitlicher Hausgrundriss bei Handewitt, Kreis Schleswig-Flensburg. *Offa* 34, 1977, s. 82-87.

Boysen, Aage & Steen Wulff Andersen 1983: Trappendal. Barrow and House from the Early Bronze Age. *Journal of Danish Archaeology* 2, 1983, s. 118-126.

Brink, Kristian 2013: Houses and Hierarchies: Economic and Social Relations in the Late Neolithic and Early Bronze Age of Southernmost Scandinavia. *European Journal of Archaeology* 16, No 3, s. 433-458.

Diinhoff, Søren 2005: Den vestnorske agrarbosætning fra sen stenalder til folkevandringstid. Arkæologiske resultater fra et tiår med fladeafdækninger på Vestlandet. I: Mari Høgestøl et al. (red.) *Konstruksjonspor og byggeskikk. Maskinell flateavdekking – metodikk, tolking og forvaltning*. AmS-Varia 43. Stavanger, s. 75-85.

Dollar, Scott Robert 2013: Hustomter fra senneolitikum og tidligste bronzealder

i Vejen kommune. *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig* 14, 2012, s. 39-49.

Dollar, Scott Robert & Martin Egelund Poulsen 2015: Early Bronze Age Settlements at Vejen in Southern Jutland, Denmark: New Perspectives on the Three-aisled Longhouses from Period II. I: Paulina Suchowska-Ducke et al. (red.) *Forging Identities. The Mobility of Culture in Bronze Age Europe*, Volume 2. BAR International Series 2772. Oxford, s. 171-177.

Earle, Timothy, Jens-Henrik Bech, Kristian Kristiansen, Peter Aperlo, Kristina Kelertas & John Steinberg 1998: The Political Economy of Late Neolithic and Early Bronze Age Society: the Thy Archaeological Project. *Norwegian Archaeological Review*, 31, No. 1, s. 1-27.

Engelmark, Roger 1992: A review of the farming economy in South Scania based on botanical evidence. I: Lars Larsson et al. (red.) *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field work and research in a South Swedish rural region*. Lund, s. 369-375.

Ethelberg, Per 1993: Two more House Groups with Three-aisled Long-houses from the Early Bronze Age at Højgård, South Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 10, 1991, s. 136-155.

Ethelberg, Per 2000: Bronzealderen. I: Lennart S. Madsen & Orla Madsen (red.) *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og Bronzealder*. Skrifter fra Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 81. Haderslev, s. 135-280.

Fokkens, Harry 1991: Bronze Age Settlements in the Netherlands. I: Christian Chevillot & André Coffyn (red.) *L'Age du Bronze Atlantique. Ses Faciès, de l'Ecosse a l'Andalousie et leurs Relations avec le Bronze Continental et la Méditerranée*. Dordogne, s. 77-88.

Fonnesbech-Sandberg, Eliza, Svend Jensen & Svend Stokholm 1991: Stuvehøj Mark. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1990, s. 105-106.

Gidlöf, Kristina, Karina Hammarstrand Dehman & Tobias Johansson 2006: *Almhou – delområde 1. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Citytunnelprojektet Rapport nr. 39. Malmö.

Grundvad, Lars & Martin Egelund Poulsen 2013: De arkæologiske undersøgelser på Danish Crown-grunden ved Nørre Holsted. *Fra Ribe Amt* 2013, s. 63-72.

Grundvad, Lars, Martin Egelund Poulsen & Marianne Høyem Andreasen 2015: Et monumentalt midtsulehus ved Nørre Holsted i Sydjylland. Analyse af et langhus fra ældre bronzealder periode I. *Kuml* 2015, s. 49-75.

Gröhn, Anna 2004: *Positioning the Bronze Age in social theory and research context*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8. No. 47. Stockholm.

Hertz, Ejvind 1997: Vestervang-huset fra sen bondestenalder – et usædvanligt arkæologisk fund på motorvejen ved Vejen. *Mark og Montre* 1997, s. 21-25.

Holst, Mads Kähler 2013a: South Scandinavian Early Bronze Age barrows – a survey. I: Mads Kähler Holst & Marianne Rasmussen (red.) *Skelhøj and the Bronze Age Barrows of Southern Scandinavia Vol. I. The Bronze Age barrow tradition and the excavation of Skelhøj*. Jutland Archaeological Society Publications vol. 78. Højbjerg, s. 27-128.

Holst, Mads Kähler 2013b: The constructional elements. I: Mads Kähler Holst & Marianne Rasmussen (red.) *Skelhøj and the Bronze Age Barrows of Southern Scandinavia Vol. I. The Bronze Age barrow tradition and the excavation of Skelhøj*. Jutland Archaeological Society Publications vol. 78. Højbjerg, s. 277-340.

Holst, Mads Kähler & Marianne Rasmussen 2013: Herder Communities: Longhouses, Cattle and Landscape Organization in the Nordic Early and Middle Bronze Age. I: Sophie Bergerbrant & Serena Sabatini (red.) *Counterpoint: Essays in Archaeology*

and Heritage Studies in Honour of Kristian Kristiansen. BAR International Series 2508. Oxford, s. 99-110.

Holst, Mads Kähler, Marianne Rasmussen, Kristian Kristiansen & Jens-Henrik Bech 2013: Bronze Age „Herostrats”: Ritual, Political and Domestic Economies in Early Bronze Age Denmark. *Proceedings of the Prehistoric Society* 79, 2013, s. 1-32.

Hvass, Steen 1978: A House of the Single Grave Culture Excavated at Vorbasse in Central Jutland. *Acta Archaeologica* 48, 1977, s. 219-232.

Hvass, Steen 1986: En boplads fra enkeltgravskulturen i Vorbasse. I: Christian Adamsen & Klaus Ebbesen (red.) *Stridsøketid i Sydsandinavien*. Arkæologiske Skrifter 1. København, s. 325-335.

Jensen, Jens Aarup 1973: Bopladsen Myrhøj. 3 hustomter med klokkebægerkeramik. *Kuml* 1972, s. 61-122.

Jensen, Peter Mose 2008: *Agern og korn fra Gilmosevej. En senneolitisk grube med agern og korn*. Rapport fra Konserverings- og Naturvidenskabelig Afdeling nr. 2, 2008. Moesgård Museum.

Jensen, Peter Mose 2013: *Hestehaven. Arkæobotanisk analyse af to neolitiske huse fra Skanderborg*. Rapport fra Konserverings- og Naturvidenskabelig Afdeling, Moesgård Museum nr. 5, 2013.

Juhl, Kirsten 2001: *Austbø på Hundvåg gennem 10.000 år. Arkæologiske undersøgelser i Stavanger kommune 1987-1990*. AmS-Varia 38. Stavanger.

Kanstrup, Marie 2012: *When d15N Values reveal Manuring Practice. Empirical evidence from fieldwork, charring experiments and archaeobotanical remains*. PhD Thesis, Science and Technology 2012. Aarhus Universitet.

Kanstrup, Marie & Jan Heinemeier 2014a: *AMS 14C Dateringscenter Report 1228*. Institut for Fysik og Astronomi, Aarhus Universitet.

Kanstrup, Marie & Jan Heinemeier 2014b: *AMS 14C Dateringscenter Report 1268*. Institut for Fysik og Astronomi, Aarhus Universitet.

Knudsen, Svend Aage 2006: Landskabet. I: Peter Christensen et al. (red.) *Folding Sogn i fortid og nutid*. Jelling, s. 8-32.

Kristensen, Inge Kjær 2015: Spor efter bronzehåndværk i Salling og Fjends. I: Sanne Boddum et al. (red.) *Bronzestøbning i yngre bronzealders lokale kulturlandskab*. Yngre bronzealders kulturlandskab vol. 5. Tarm, s. 107-119.

Kristiansen, Kristian 1998: The Construction of a Bronze Age Landscape. Cosmology, Economy and Social Organisation in Thy, Northwestern Jutland I: Bernhard Hänsel (red.) *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas*. Kiel, s. 281-291.

Kristiansen, Søren Munch & Jan Heinemeier 2013: Radiocarbon dating of Skelhøj and adjacent features. I: Mads Kähler Holst & Marianne Rasmussen (red.) *Skelhøj and the Bronze Age Barrows of Southern Scandinavia Vol. I. The Bronze Age barrow tradition and the excavation of Skelhøj*. Jutland Archaeological Society Publications vol. 78. Højbjerg, s. 145-153.

Laursen, Steffen Terp, Kasper Lambert Johansen, Mads Kähler Holst & Marianne Rasmussen 2003: Høje, landskab og bosættelse. Rekognosceringer ved Tobøl-Plougstrup-højgruppen. *Kuml* 2003, s. 157-175.

Müller, Sophus 1904: Vei og Bygd i Sten- og Bronzealderen. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1904, s. 1-64.

Møbjerg, Tinna, Peter Mose Jensen & Peter Hambro Mikkelsen 2007: Enkehøj. En boplads med klokkebægerkeramik og korn. *Kuml* 2007, s. 9-45.

Nielsen, Poul Otto 1998: De ældste langhuse. Fra toskibede til treskibede huse i Norden. *Bebyggelse historisk tidsskrift* 33, 1997, s. 9-29.

Nielsen, Poul Otto 1999: Limensgård and Grødbygård. Settlements with house remains from the Early, Middle and Late Neolithic on Bornholm. I: Charlotte Fabech & Jytte Ringtved (red.) *Settlement and Landscape*. Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg, s. 149-165.

Nielsen, Poul Otto 2000: Neolitikum. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1999, s. 46-51.

Nilsson, Torben 1996: Store Tyrrestrup. En vendsysselsk storgård med bronzedepot fra ældre bronzealder. *Kuml* 1993-94, s. 147-154.

Odgaard, Bent 1985: Kulturlandskabets historie i Vestjylland. Foreløbige resultater af nye pollenanalytiske undersøgelser. *Fortidsminder. Antikvariske studier* 7, 1985, s. 48-59.

Pedersen, Jens-Aage 1987: A New Early Bronze Age House Site under a Barrow at Hyllerup, Western Zealand. *Journal of Danish Archaeology* 5, 1986, s. 168-176.

Poulsen, Martin Egelund 2009: De monumentale midtsulehuse fra senneolitikum og tidligste bronzealder i Sydsandinavien. I: Terje Brattli (red.) 10. *Nordiske bronzealder-symposium*. Vitark 6. Trondheim, s. 156-168.

Poulsen, Martin Egelund 2017: Continuity and change in settlement from LN II to EBA II. New results from a southern Jutland inland region. I: Sophie Bergerbrant & Anna Wessman (red.) *New Perspectives on the Bronze Age. Proceedings of the 13th Nordic Bronze Age Symposium held in Gothenburg 9th to 13th June 2015*. Archaeopress. Oxford, s. 203-217.

Poulsen, Martin Egelund & Scott Robert Dollar 2015: Bronzealderbønder i det sydjyske indland. Treskibede langhuse fra ældre bronzealder på Kongehøj II. *By, marsk og geest* 27, 2015, s. 5-19.

Poulsen, Martin Egelund & Scott Robert Dollar (in press) 2018: Senneolitiske hustomter – set fra et sydjysk perspektiv. I: Lotte Reertz Sparrevohn et al. (red.) *Houses for*

the Living. Two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark. Det kgl. Nordiske Oldskriftselskab. København.

Poulsen, Martin Egelund & Lars Grundvad 2015: Vestervang ved Vejen – væggrøftshuse fra overgangen mellem yngre stenalder og ældre bronzealder. *By, marsk og geest 27*, 2015, s. 20-36.

Rasmussen, Marianne 1999: Livestock without bones. The longhouse as contributor to the interpretation of livestock management in the Southern Scandinavian Early Bronze Age. I: Charlotte Fabech & Jytte Ringtved (red.) *Settlement and Landscape*. Højbjerg, s. 281-290.

Rasmussen, Marianne 2015: The house structure and associated activities. I: Mads Kähler Holst & Marianne Rasmussen (red.) *Skelhøj and the Bronze Age Barrows of Southern Scandinavia Vol. 2. Barrow building and barrow assemblies*. Jutland Archaeological Society Publications vol. 89. Højbjerg, s. 141-156.

Riis, Katrine Moberg 2015: Bæltepladen fra Bråtterup – Et unikt fund fra bronzealderens periode II. *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig 15*, 2014, s. 105-115.

Rindel, Per Ole 1992: Oldtid i lange baner – arkæologiske undersøgelser på den kommende motorvejsstrækning mellem Vejen og Holsted. *Mark og Montre 1992*, s. 38-43.

Rindel, Per Ole 1993: Motorvejen – et tværsnit gennem oldtiden. *Fra Ribe Amt 1993*, s. 18-36.

Robinson, David 2000. Det slesvigske agerbrug i yngre stenalder og bronzealder. I: Lennart S. Madsen & Orla Madsen (red.) *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og Bronzealder*. Skrifter fra Historisk Samfund for Sønderjylland 81. Haderslev, s. 281-298.

Robinson, David 2003. Neolithic and Bronze Age Agriculture in Southern Scandinavia – Recent Archaeobotanical Evidence from Denmark. *Environmental Archaeology 8*, 2003, s. 145-165.

Runge, Mads 2012: Yngre bronzealders bebyggelse indenfor et 350 hektar stort undersøgelsesområde sydøst for Odense. I: Sanne Boddum et al. (red.) *Bebyggelsen i yngre bronzealders lokale kulturlandskab*. Yngre bronzealders kulturlandskab vol. 2. Tarm, s. 113-139.

Sarauw, Torben 2006: *Bejsebakken. Late Neolithic Houses and Settlement Structure*. Nordiske Fortidsminder Serie C, vol. 4. København.

Sarauw, Torben 2007: On the Outskirts of the European Bell Beaker Phenomenon – the Danish Case. *Journal of Neolithic Archaeology 9*, 2007, s. 1-61.

Sarnäs, Per & Jenny Nord Paulsson 2001: *Öresundsförbindelsen. Skjutbanorna 1B & Elinelund 2A-B*. Rapport nr. 9. Malmö.

Schiellerup, Palle 1992. St. Valbyvej – et senneolitisk højkompleks ved Himmelev, nord for Roskilde. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1991*, s. 21-57.

Schwarz, Wolfgang 1996: Bronzezeitliche Hausgrundrisse von Hesel im Landkreis Leer. *Die Kunde NF 47*, s. 21-50.

Simonsen, John 1983: A Late Neolithic House Site at Tastum, Northwestern Jutland. *Journal of Danish Archaeology 2*, 1983, s. 81-89.

Soltvedt, Eli-Christine, Trond Løken, Lisbeth Prøsch-Danielsen, Ragnar L. Børsheim & Kristin Oma 2007: *Bøndene på Kvålehodlene. Boplass-, jordbruks- og landskapsutvikling gjennom 6000 år på Jæren, SV Norge*. AmS-Varia 47. Stavanger.

Tesch, Sten 1993: *Houses, Farmsteads and Long-term Change. A Regional Study of Prehistoric Settlements in the Köpinge Area, Scania, Southern Sweden*. Uppsala.

Thastrup, Mads B. 2015: *Årupgård. Arkæobotanisk analyse af fem prøver fra et toskibet hus fra senneolitikum*. Rapport fra Konservering og Naturvidenskab nr. 15, 2015. Moesgård Museum.

Vandkilde, Helle 1996. *From Stone to Bronze. The Metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark*. Jutland Archaeological Society Publications XXXII. Højbjerg.

Westergaard, Bengt 2009: *Klockbägare i N-bygd? Senneolitiska hus i mellersta Halland*. RAÄ UV Väst Rapport 2009: 14. Mölndal.

Wincentz, Lisbeth & Niels Axel Boas 2002: Dyrbakke. *Arkæologiske udgravninger i Danmark 2001*, s. 158-159.

Årlin, Camilla 1999: Under samma tak – Om „husstallets” uppkomst och betydelse under bronsåldern ur ett sydsandinaviskt perspektiv. I: Michael Olausson (red.) *Spiralens öga. Tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning*. RAÄ Arkeologiska Undersökningar. Skrifter nr. 25. Stockholm, s. 291-307.

Upublicerede kilder

Beck, Malene R. & Astrid Skou Hansen 2012: Beretning for VSM 225G, Fjordglimt, Ulbjerg sogn, Rinds herred, Viborg amt. Viborg Stiftsmuseum.

Feveile, Claus & Jens Lauridsen 2007: Nygårdstoft – bebyggelse fra bronzealderen og fra nyere tid. Bygherrerapport fra Den antikvariske Samling i Ribe.

Grundvad, Lars 2015: Beretning for HBV 1533 Læborg III. Drostrup by, Læborg sogn, Malt herred, Vejen kommune. Museet på Sønderskov.

Grundvad, Lars & Scott Robert Dollar 2014: Beretning for HBV 1261 Tuesbøl. Tuesbøl by, Brørup sogn, Malt herred, Vejen kommune. Museet på Sønderskov.

Jensen, Anja Vegeberg 2012: SBM 1271 Hestehaven, Skanderborg, Hjelmslev herred. Kulturhistorisk rapport fra Skanderborg Museum.

Johansen, Kasper Lambert & Steffen Terp Laursen 2005: Beretning for HBV

1212 Mannehøjgård I. Askov by, Malt sogn, Vejen kommune. Museet på Sønderskov.

Knudsen, Thomas Rune 2012: Beretning for HBV 1412 Revsinggård. Gesten sogn, Andst herred, Vejen kommune. Museet på Sønderskov.

Poulsen, Martin Egelund 2012: Beretning for HBV 1262 Roved I. Andst sogn, Andst herred, Vejen kommune. Museet på Sønderskov.

Poulsen, Martin Egelund 2013a: Beretning for HBV 1212 Mannehøjgård IV. Askov by, Malt sogn, Vejen kommune. Museet på Sønderskov.

Poulsen, Martin Egelund 2013b: Beretning for HBV 1275 Kongehøj II. Askov by, Malt sogn, Vejen kommune. Museet på Sønderskov.

Poulsen, Martin Egelund 2014a: Beretning for HBV 1456 Kongehøj III. Askov by, Malt sogn, Vejen kommune. Museet på Sønderskov.

Poulsen, Martin Egelund 2014b: Beretning for HBV 1490 Kongeengen. Askov by, Malt sogn, Malt herred, Vejen kommune. Museet på Sønderskov.

Poulsen, Martin Egelund 2014c: Beretning for HBV 1364 Kamp grusgrav. Fæsted by, Sdr. Hygum sogn, Frøs herred, Vejen kommune. Museet på Sønderskov.

Poulsen, Martin Egelund 2016a: Kulturhistorisk rapport for HBV 1466 Lille Tornumgård etape II. Tornum, Lintrup sogn, Tornum herred, Vejen kommune. Museet på Sønderskov.

Poulsen, Martin Egelund 2016b: Beretning for HBV 1541 Lintrup Gasledning, Tornum – Sønder Hygum, Sdr. Hygum herred, Vejen kommune. Museet på Sønderskov.

Qvistgaard, Sarah Skytte 2016: Udgravningsberetning for SJM 383 Myrtueparken I, Hjerting by, Skast herred, Guldager sogn, Ribe amt. Sydvestjyske Museer.

Appendiks. Lokalteter med husfund fra SN/ÆBA i Vejen kommune

Birkely, Askov, Malt sogn (undersøgt 1993)

1 hus med forsænket gulv (kun forsækningen bevaret). Dateret til SN/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik. Beliggenhed: på let skråning af sandplateau. Journalnr. HBV 434. Sted- og lokalitetsnr. 190307-175.

Føvling I, Føvling sogn (undersøgt 1997)

1 hus med forsænket gulv (kun forsækningen bevaret). Dateret til SN/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik. Beliggenhed: på markant sandplateau. Journalnr. HBV 870. Sted- og lokalitetsnr. 190303-162. Reference: Dollar 2013, s. 41.

Guldagergård, Nørre Holsted, Holsted sogn (undersøgt 1992)

4 toskibede langhuse på 22-25 x 6-7 m samt 1 hus med forsænket gulv på 13 x 5 m. Dateret til SN II/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik samt fladehuggede flintgenstande (segl og pilespidser). Beliggenhed: på toppen af sandet højdedrag. Journalnr. HBV 357. Sted- og lokalitetsnr. 190304-78. Reference: Rindel 1993, s. 32ff.

Havgårdslund, Gamst, Andst sogn (forundersøgt 2013 & 2014)

5 toskibede huse med forsænkede gulve på ca. 6 x 6 m. Dateret til SN II/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik. Fund af donutformet lervæevægt i en af forsækningerne. Gavlenden af 1 treskibet bulvægshus på 6,5 m bredde. Beliggenhed: på lavt sandplateau nær vådområder. Journalnr. HBV 1220. Sted- og lokalitetsnr. 190101-137.

Hygum Gammelmark I, Sønder Hygum sogn (tracéundersøgt 2016)

1 toskibet hus på 5,5 m x mindst 6,5 m (østdelen ikke afdækket). Dateret til SN/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik. Beliggenhed: på sandet højdedrag. Journalnr. HBV 1544. Sted- og lokalitetsnr. 200107-270. Reference: Poulsen 2016b.

Hygum Gammelmark II, Sønder Hygum sogn (tracéundersøgt 2016)

1 toskibet hus på ca. 5 m bredde (kun mindre del afdækket i form af et par midtsuler og vægstolpeforløb). Dateret til SN/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik. Beliggenhed: på sandet skråning nær Hjortvad å. Journalnr. HBV 1545. Sted- og lokalitetsnr. 200107-271. Reference: Poulsen 2016b.

Kamp grusgrav, Fæsted, Sønder Hygum sogn (undersøgt 2009)

1 treskibet langhus af bulvægstypen på 30 x 8 m. Dateret til ÆBA II-III ud fra hustypologi og keramik. Beliggenhed: på højt sandplateau. Journalnr. HBV 1364. Sted- og lokalitetsnr. 200107-261. Reference: Poulsen 2014c.

Kongeengen, Askov, Malt sogn (forundersøgt 2014)

5 huse med forsænkede gulve på 5-12 m længde og 4-6 m bredde. Dateret til SN II/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik. 3 treskibede huse af bulvægstypen, hvoraf det ene måler 21,5 x 6 m (K1), mens de to øvrige er 5,5-6 m brede. Dateret til ÆBA II-III ud fra hustypologi og keramik. Beliggenhed: på let skrånende sandplateau. Journalnr. HBV 1490. Sted- og lokalitetsnr. 190307-225. Reference: Poulsen 2014b.

Kongehøj II, Askov, Malt sogn (undersøgt 2008)

4 huse med forsænkede gulve på 7-16 m i længden og 5,5-6 m i bredden. Det mindste eksempel er dateret til sen enkeltgravskultur ud fra ornamenteret keramik, mens de øvrige tre er dateret til SN ud fra keramik og fladehugget flint samt én AMS C14-datering (lab.nr. AAR 14761). 10 treskibede langhuse af bulvægstypen, hvoraf de 5 danner overlappende klynge. Et af husene måler 40 x 9 m (K1), fire huse måler 28-30 x 7-8,5 m (K3-6), mens fem huse måler 13-18 x 5,5-6 m. K3 rummer båseskillerum i midten. K1, K5 og K12 rummer korndepoter i øst. K1 og K9 rummer lervæevægte. Seks af husene (K1, K3-6 og K12) dateret til ÆBA II (1300-tallet f.Kr.) ud fra 16 AMS C14-dateringer (lab.nr. AAR 14745-14759 og 14762). Derudover fremkom keramik af ÆBA-karakter. Beliggenhed: på højt sandplateau (udgør et af lokalområdets højeste punkter). Flankeret af gravhøjrække. Journalnr. HBV 1275. Sted- og lokalitetsnr. 190307-208. Reference: Andreasen 2011; Dollar & Poulsen 2015; Poulsen & Dollar 2015; Poulsen 2017.

Kongehøj III, Askov, Malt sogn (undersøgt 2012)

9 toskibede huse, hvoraf de 8 havde forsænkede gulve. Langhuset uden forsækning (K15) måler 29 x 6 m og er AMS C14-dateret til ÆBA I (lab.nr. AAR 19276-19278). De forsænkede huse måler omkring 7-11 m i længden og 4-5,5 m i bredden. To af husene er ud fra keramikken og C14-dateringer placeret i midten af SN (lab.nr. AAR 19285-19287 og 19294-19295). De resterende seks huse af Myrhøj-typen ligger i SN II-ÆBA I ud fra keramik og C14-dateringer (lab. nr. AAR 19288-19293, 19296-19297, 19301-19305 og 19309). 3 treskibede langhuse af bulvægstypen på 20 x 6,5 m. C14-dateret til overgangen ÆBA I-II (lab.nr. AAR 19279-19284). Keramik af ÆBA-karakter. 1 treskibet langhus med kun tagstolpesættene bevaret. Rummer keramik af SN II/ÆBA I-karakter. C14-dateret til overgangen SN II-ÆBA I (lab.nr. AAR 19298-19300). Beliggenhed: på sandplateau, flankeret af gravhøjrække. Journalnr. HBV 1456. Sted- og lokalitetsnr. 190307-212. Reference: Poulsen 2014a; Poulsen 2017.

Langkærgård, Gamst, Andst sogn (undersøgt 2012)

1 hus med forsænket gulv (kun forsækningen og enkelte vægstolper bevaret). Mindst 5 m lang og 3 m bred. Dateret til SN II/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik. Beliggenhed: på sandplateau omgivet af vandløb og vådområde. Journalnr. HBV 1442. Sted- og lokalitetsnr. 190101-130.

Lille Tornumgård II, Tornum, Lintrup sogn

(undersøgt 2016) 2 toskibede langhuse og 1 hus med forsænket gulv. Det ene midtsulelanghus måler 29 x 5 m (K2), mens det andet har en trapezoid karakter og måler 18 x 5-6 m (K4). Dateret til SN/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik (C14-dateringer afventes). Beliggenhed: på lav sandet skråning nær Hjortvad å. Journalnr. HBV 1466. Sted- og lokalitetsnr. 200103-249. Reference: Poulsen 2016a.

Lundgård III, Andst, Vejen sogn (undersøgt 1994)

1 toskibet langhus på 20 x 5 m. Dateret til SN ud fra hustypologi og omkringliggende grubers keramik. Beliggenhed: på lavt sandplateau ved Andst å. Journalnr. HBV 624. Sted- og lokalitetsnr. 190308-174. Reference: Dollar 2013, s. 41.

Læborg III, Drostrup, Læborg sogn (forundersøgt 2015)

1 treskibet hus af bulvægstypen på 10 x 6,5 m. Dateret til ÆBA II-III ud fra hustypologi. Beliggenhed: på højt sandplateau. Journalnr. HBV 1533. Sted- og lokalitetsnr. 190306-190. Reference: Grundvad 2015.

Mannehøjgård I, Vejen/Askov, Malt sogn (undersøgt 2005)

6 toskibede huse, hvoraf 4 har forsænkede gulve. Husene måler 15-20 x 5-6 m. Dateret til midten af SN ud fra keramik og to AMS C14-dateringer (lab.nr. AAR 10088 og 10098). 10 treskibede langhuse af bulvægstypen. 5 huse måler 25-29 m i længden og 7-8 m i bredden (K5, K9 og K13-16), og det længste hus (K16) har båseskillerum i østlige del af centralrummet. 5 huse måler 11-17 m i længden og 4,5-6,5 m i bredden (K6, K10-12 og K20). Dateret til ÆBA II-III ud fra hustypologi, keramik og 10 AMS C14-dateringer. Fire af de store huse og et af de små er placeret i ÆBA II (lab.nr. AAR 10084-10086, 10093 og 10095), mens tre af småhusene er henvist til ÆBA III (lab.nr. AAR 10089 og 10091-10092). Beliggenhed: på et af lokalområdets højere sandplateauer. ÆBA-husene danner klynge. Journalnr. HBV 1212. Sted- og lokalitetsnr. 190307-192. Reference: Johansen & Laursen 2005.

Mannehøjgård IV, Vejen/Askov, Malt sogn (undersøgt 2007-2008)

9 toskibede huse, hvoraf 6 har forsænkede gulve. Hovedparten måler 10-13 m i længden og 5-6 m i bredden, men enkelte er oppe på 17-22 m i længden. Dateret til SN og ÆBA I ud fra hustypologi, keramik, fladehugget flint og 14 AMS C14-dateringer. Heraf er et af Myrhøjtypehusene (K42) placeret i tidlig SN I (lab.nr. AAR 13064-13065), mens fem er henvist til midten af SN samt SN II/ÆBA I (lab.nr. AAR 13067-13071 og 13073-13079). Beliggenhed: på let skråning af større sandplateau. Journalnr. HBV 1212. Sted- og lokalitetsnr. 190307-192. Reference: Poulsen 2013a.

Margrethenborg, Veerst sogn (undersøgt 1999)

1 toskibet langhus med forsænket gulv på 22 x 6,5 m. Dateret til SN ud fra hustypologi og keramik. Beliggenhed: på sandtunge ud til større vådområde.

Journalnr. HBV 1047. Sted- og lokalitetsnr. 190110-63. Reference: Dollar 2013, s. 41.

Mariasminde III, Vejen sogn (undersøgt 2006)

1 toskibet hus med forsænket gulv på mindst 7 x 5,5 m (kun forsækningen og midtsule bevaret). Dateret til SN ud fra hustypologi og keramik. Beliggenhed: på let skrånende sandplateau, omgivet af vandløb og vådområder. Journalnr. HBV 837, kampagne 11. Sted- og lokalitetsnr. 190308-177. Reference: Dollar 2013, s. 41.

Nørregård IV, Nørre Holsted, Holsted sogn (undersøgt 1998)

2 treskibede huse af bulvægstypen. Hovedhus på 41 x 8,5 m og udhus på 9 x 6 m. Dateret til ÆBA II-III ud fra hustypologi og keramik. Beliggenhed: på let skråning nær toppen af større sandplateau, der er omgivet af vandløb og vådområder. Journalnr. HBV 931. Sted- og lokalitetsnr. 190304-84.

Nørregård VIII, Nørre Holsted, Holsted sogn (undersøgt 2011-2012)

12 toskibede langhuse, hvoraf 2 har forsænkede gulve. Et langhus måler 32 x 7 m (K30), mens de resterende er 13-22 m lange og 5-6 m brede. Dateret til overgangen SN og ÆBA I ud fra hustypologi, keramik og 15 AMS C14-dateringer. Storburet (K30) er placeret i ÆBA I (lab.nr. AAR 19597-19599). Syv af de øvrige toskibede huse er C14-dateret til overgangen SN I-II og SN II/ÆBA I (lab.nr. AAR 19546, 19553-19555, 19594, 19607, 19610-19611, 19618, 19622, 19624).

1 toskibet langhus på 18 x 5,5 m er C14-dateret til SN II (K27 – lab.nr. AAR 19588-19589).

8 treskibede langhuse af bulvægstypen. Heraf to storbure, der måler 35-36 m i længden og 7,5-8 m i bredden, mens de resterende tre måler 12-16 m i længden og 5,5-6,5 m i bredden. Dateret til ÆBA II-III ud fra hustypologi og 11 AMS C14-dateringer (lab.nr. AAR 19547, 19549-19552, 19556-19557, 19565-19566 og 19604-19605). Derudover et treskibet hus med båseskillevægge langs den nordlige langvæg, som er C14-dateret til ÆBA II-III (K14 – lab.nr. AAR 19559-19560 & 19628-19629). Beliggenhed: på højt sandplateau, hvor de to store ÆBA-huse ligger på toppen, mens de resterende huse er placeret på mere skrånende terræn. Højdedraget er omgivet af vandløb og vådområder. Journalnr. HBV 1464. Sted- og lokalitetsnr. 190304-105. Reference: Andreasen 2014; Grundvad & Poulsen 2013; Grundvad et al. 2015; Poulsen 2017.

Nørre Holsted, Holsted sogn (undersøgt 1993)

2 toskibede langhuse, hvoraf det ene har forsænket gulv i øst, og det uforsænkede langhus måler 20 x 5 m. 4 treskibede langhuse af bulvægstypen, der måler 17-33 m i længden og 6-7,5 m i bredden. De toskibede huse er dateret til SN/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik, mens de treskibede er dateret til ÆBA II-III ud fra hustypologi. Beliggenhed: på lavt sandet bakkedrag, omgivet af vådområder. Journalnr. HBV 280. Sted- og lokalitetsnr. 190304-79.

Revsinggård, Gesten sogn (undersøgt 2012)
3 toskibede huse fra SN og 1 hus med forsænket gulv fra sen enkeltgravskultur (K2 – kun forsækningen bevaret, måler 5 x 3 m, keramikken fra overgravstid). De tre SN-huse (K1 og K3-K4 måler 14-18 m i længden og 6-6,5 m i bredden. Korndepoter i to af SN-husene. Dateret ud fra hustypologi og keramik (C14-dateringer afventes).
Beliggenhed: på let sandskræning, der grænser op til vådområde.
Journalnr. HBV 1412. Sted- og lokalitetsnr. 190103-94.
Reference: Knudsen, T.R. 2012.

Roved I, St. Andst, Andst sogn (undersøgt 2006)
2 treskibede langhuse af bulvægstypen på 25 x 8 m. Dateret til ÆBA II-III ud fra hustypologi.
Beliggenhed: på toppen af sandplateau.
Journalnr. HBV 1262. Sted- og lokalitetsnr. 190101-121.
Reference: Poulsen 2012.

Stavnsbjerg III, Vejen sogn (undersøgt 1993)
1 toskibet hus med forsænket gulv på 8 x 5 m. Dateret til SN II/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik.
7 treskibede langhuse af bulvægstypen, som måler 20-31 m i længden og 7-8 m i bredden. Dateret til ÆBA II-III ud fra hustypologi og keramik.
Beliggenhed: på toppen af sandplateau, der er omgivet af vandløb og vådområder.
Journalnr. HBV 296. Sted- og lokalitetsnr. 190308-119.
Reference: Rindel 1992 & 1993, s. 23ff.

Sønder Holsted IV, Holsted sogn (undersøgt 2002)
1 toskibet hus med forsænket gulv på 12 x 5 m. Dateret til SN ud fra hustypologi og keramik.
Beliggenhed: på let skræning af sandet højderyg, som er omgivet af vandløb.
Journalnr. HBV 1161. Sted- og lokalitetsnr. 190304-83.

Tuesbøl, Brørup sogn (undersøgt 2006 & 2017)
6 toskibede huse, hvor de 5 har forsænkede gulve. De måler 6,5-9 m i længden og 3,5-5 m i bredden. Dateret til SN I ud fra hustypologi, keramik og fladehugget flint. Der er udtaget jordprøver fra den senest undersøgte forsækning (udgravet august 2017) med henblik på AMS C14-datering.
Beliggenhed: på sandet skræning.
Journalnr. HBV 1261. Sted- og lokalitetsnr. 190301-228.
Reference: Grundvad & Doller 2014.

Vartenberg, Gejsing, Andst sogn (forundersøgt 2009)
1 toskibet hus med forsænket gulv på 10 x 4 m. Dateret til SN II/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik.
Beliggenhed: på toppen af sandet højdedrag, der var omgivet af vandløb.
Journalnr. HBV 1366. Sted- og lokalitetsnr. 190101-123.

Vestervang V, Vejen sogn (undersøgt 1996)
1 toskibet langhus med væggroft på 20 x 7 m. Ydre stolpeforløb i østdelen og treskibet karakter i vestdelen. Dateret til SN II ud fra hustypologi og to AMS C14-dateringer (AAR 2948 og 3109).
Beliggenhed: på sandplateau, afgrænset af Vejen å og større moseområde.

Journalnr. HBV 698. Sted- og lokalitetsnr. 190103-67.
Reference: Hertz 1997; Poulsen & Grundvad 2015.

Vestervang VII, Vejen sogn (undersøgt 2006)
1 toskibet langhus med væggroft på 17,5 x 7 m. Forsækning i østdelen og treskibet karakter i vestdelen. Dateret til SN II/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik. To AMS C14-dateringer fra en grube i huset henviste til yngre bronzealder (AAR 10778-10779), hvorfor prøvematerialet/gruben må tilhøre den yngre bronzealderbebyggelse, som ligeledes er dokumenteret på pladsen.
Beliggenhed: ved sandet skrænt, der fører ned til Vejen å.
Journalnr. HBV 1251. Sted- og lokalitetsnr. 190103-93.
Reference: Poulsen & Grundvad 2015.

Øster Skibelund I, Askov, Malt sogn (forundersøgt 2011)
1 hus med forsænket gulv på 6 x 3,5 m (kun forsækningen bevaret). Dateret til SN II/ÆBA I ud fra hustypologi og keramik.
Beliggenhed: på let sandet og leret skræning.
Journalnr. HBV 1408. Sted- og lokalitetsnr. 190307-204.

Summary

Settlement and agriculture in the transition of the Late Neolithic and Early Bronze Age – observations from a southern Jutland inland region

Over the last decades, a number of large scale investigations have been undertaken in Vejen Municipality. From this micro-region of only 814 km², located in the central part of southern Jutland, 130 houses have been documented from the Late Neolithic and Early Bronze Age. As a result, there is a need for a comprehensive study of the developments that can be read through this house data. This article addresses settlement dynamics from the middle of the Late Neolithic to the late Early Bronze Age (c. 2000 – 1200 BC), for the period into which most of these houses fall. We see a correlation between the intensification of cultivation and greater settlement density during the course of the Late Neolithic. There is strong archaeological evidence for arable farming in two-aisled houses with sunken-floors, large two-aisled longhouses without depressions and in early three-aisled houses. The importance of livestock, on the other hand, is more unclear, as archaeological evidence is rare in comparison to cultivation. Archaeobotanical analyses have shown that the overall structuring of space was surprisingly similar between the houses from both periods. In terms of function and internal layout, there was rather more continuity between the late two-aisled and early three-aisled longhouses. Given this, we may question whether the need for animal stalling was the cause for the introduction of the three-aisled building tradition. This new architectural tradition should be understood from a monumental perspective rather than from a simple practical explanation. The building method allowed the dimensions of longhouses to increase. The emergence of the three-

aisled building tradition occurred at the same time as houses were situated at elevated and more communicative locations in the landscape. Additionally, house wall constructions became more robust which required enormous timber resources. This timber consumption is, to a certain extent, comparable to the large number of turfs needed for barrow construction.

Martin Egelund Poulsen

mag.art

Museumsinspektør

Museet på Sønderkov

Sønderkovgårdvej 2, 6650 Brørup

mep@sonderskov.dk
